

Қадимги тўп ўйинлари футболнинг пайдо бўлиши

Султонов Ш. У. (Қарши ДУ)

Таянч тушунчалар: футбол, регби, гуттаперча, гарпастум, ассоциясия, партия, кеннат, ўйиндан чиққан, галкипер, ҳакам, кубок, техника, тактика, олимпиада, ФИФА.

Манбаларда футболга ўхшаш ўйин ҳақида 180 йилда сўз юритилади. Поллуксининг юнонча луғатида характери жихатидан ҳозирги регби ўйинига ўхшаб кетадиган, иштирокчилар икки партияга бўлиниб ўйналадиган ўйин ҳақида ёзилган. Бу ўйинда тўпни қўл билан ўйнаш таъқиқланган бўлиб, ҳар бир жамоа тўпни рақиб майдони орқасига ўтказишга уринган.

Каучик копток ҳақидаги аниқ маълумотни испан тарихчиси Гонсало Фернандес де Овидио *Historia General y Natural de las indias* (Севилья, 1535 йил) асарида ёзиб қолдирган. Унинг ёзишича, тўпнинг оғирлиги ўн икки фунт бўлган. Турли ўт – ўлан, томир ва иплар бир – бирига дудланган каучик массаси билан жипслаштирилиб, думолоқ холга келтирилган. ХҲ асрда яшаган солномачи Тордесилласнинг келтиришича, Колумб иккинчи бор Америка қитъасига саёҳат қилганида (1493 – 1496 йиллар) Гаитида маҳаллий аҳолининг каучик коптоклар билан ўйнаганини кўрган экан.

Қадимги тўп ўйинларининг қайси биридан ҳозирги футбол ўйини келиб чиққанлигини аниқлашнинг иложи йўқ. Лекин шунга қарамай жисмоний тарбия тарихи мутахассисларининг кўпчилиги, футбол ўйини кўпроқ “Гарпастум” деган қадимги Рим ўйинидан келиб чиққан деб фараз қилиб, ушбу ўйинни Британия, Галлия (Европадаги қадимги ўлка) ва Ғарбий Европанинг бошқа мамлакатларига Рим легионерлари олиб келганлар деб тахмин қиладилар.

Қадимги тўп ўйинини жуда қадрлаб уни ҳатто гимнасийлар – махсус мактабларнинг жисмоний машқлар дастурига ҳам киритганлар.

Шунга ўхшаш тўп ўйинини Қадимги Хитойда ҳам ўйнашган экан. Бундан 2000 йил аввал ёзиб қолдирилган Хан династияси қўл ёзмаларида футбол ўйинига жуда яқин бўлган ўйин тилга олинади. Мамлакатимиз оммавий ахборот воситаларида (2003 йил 14 – 20 январь Ўзбекистон футболли) футболнинг илк кўринишларини Осиё қитъаси дунёга тақдим этган деган фикрлар ҳам янграб қолди. Бунга мисол қилиб, Япония ЖЧ – 2002 мусобоқасини ўзида қабул қилишга давогарлик қилинганда, бундан 1400 йил аввал бу ерда футболга ўхшаш ўйин Кеннатт ўйналганлигини кўп бор таъкидланганлигини келтириш мумкин.

Британияликлар оёқ тўпи ўйинини ўз оролларида IX асрдаёқ маълум бўлган, деб даъво қиладилар. Айнан шу аср ўрталарида тўп ўйинлари мустақил тарзда ҳам, айрим элементларини бир – биридан ўрганиш йўли орқали ҳам ривожланиб борган деб таҳлил қилиш мумкин.

Инглиз подшоси Эдуард II 1313 йили шаҳар ичкарасида футбол ўйинини ўйнашни таъқиқлайди. Подшонинг бу фармоиши инглиз футбол иттифоқининг архивида сақланиб қолган бўлиб, фармоишда “Катта тўп

кувгандаги ур – йиқит шаҳарларда катта тўполон чиқараётгани ва ёмон таъсир кўрсатаётганлиги учун бу ўйинни эндиликда шаҳарларда ўйналишини подшолик номимдан таъқиқ этаман”, итоат этмаганларни қамокқа ташлайман – дейди. Бундай таъқиқлашларнинг асосий сабаби тўп ўйини пайтидаги тартибсизликлардангина эмас, балки шаҳарликларнинг камон отишдан ва ҳатто ҳунармандчилик ишидан чалғитишида ҳам эди. Шу сабабли кейинчалик инглиз подшоси Эдуард III ҳам 1349 йили Лондонда футбол ўйинини ўйнашни ман қилувчи фармоиш чиқарди. Француз подшоси Карл V 1369 йили халқ ўйинларини ҳаммасини таъқиқлади.

Италияда футбол ўйини 1400 йилларда кўпроқ кибор доираларининг ўйинига айланиб борди.

Спорт методи XIX аср ўрталарига келиб жисмоний тарбиянинг энг мақбул методи деб топилди. Спорт ҳамда спорт ўйинлари жисмоний ривожланишнинг самарали воситаси бўлиб келгандан кейин футбол тарихида янги босқичга қадам кўйилди.

Тўпни оёқ билан ўйнаш биринчи галда инглиз коллежларида ва университетларида ёйилди. XIX асрнинг иккинчи ярмида футбол ўйинида очикдан – ойдин икки йўналиш таркиб топди. Биринчи йўналишни Лондон ва Кембредж коллежлари қўллаб қувватладилар. Улар 1863 йили футбол ассоциацияси туздилар ва юмалоқ тўпни фақат оёқда ўйнашни расм қилишга қарор қилдилар. Иккинчи йўналиш тарофдори Регби шаҳридаги университет бўлиб, у ерда тухумсимон, чузинчоқ гардиш шаклидаги тўпни ҳам қўлда, ҳам оёқда ўйнашга қарор қилинди.

Футбол ўйинига оид ягона ўйин қоидаларини жорий қилиш биринчи бор Кембредж футбол клубига тегишли ҳисобланади. 1848 йили бу қоидаларни нашр қилишга қарор қилинди. Амма улар босмадан чиқмай йўқолиб кетди. Шунга қарамай, бу қоидалар кўп инглиз коллежларда “Кембредж қоидалари” тарзида маълум.

1863 йил 8 декабрда бизгача етиб келган дастлабки, футбол ўйини қоидалари эълон қилинди:

1. Майдоннинг бўйи 200 ярд (183 м) дан, эни 100 ярд (91,5 м) дан ошмайди. Майдоннинг бурчакларида байроқчалар ўрнатилади. Устига тўсин ётқизилмаган дарвоза 8 ярд (7,32 м) ораликда ўрнатилган бўлиб, иккита устиндан иборат.

2. Ким қайси томонда ўйнаши қуръа ташлаб ҳал қилинади. Қуръада ютқазган жамоа майдон марказига қўйилган тўпни тепиб ўйинни бошлаб беради. Иккинчи жамоа ўйинчилари тўп тепилгунга қадар унга 10 ярд (9,1 м) дан яқин кела олмаганлар.

3. Дарвозага тўп урилгандан кейин, жамоалар томонларни алмашганлар.

4. Тўп қўлда улоқтирилмай, қўлда зарба берилмай ёки қўлда кўтариб юрилмай, икки устин оралиғидан ёки уларнинг давоми оралиғидан ўтса, дарвоза забт этилган ҳисобланади.

5. Агар тўп ён чизикдан ташқарига чиқиб кетса, унга ҳаммадан аввал тега олган ўйинчи тўп чизикни кесиб ўтган жойдан чизикқа нисбатан тўғри бурчак ҳосил қиладиган йўналишда тўпни қўлда майдонга ташлаб беради. Тўп ерга теккан заҳоти ўйинга кирган ҳисобланади.

6. Ўйинчи зарба бераётган пайтда унинг жамоасидан зарб берувчидан кўра рақиб дарвозасига яқинроқ турган ҳамма ўйинчилар ўйиндан ташқари ҳолатда ҳисобланади ва улар тўпга тега олмайдилар ёки рақибларга ҳалақит бера олмайдилар.

7. Тўп дарвоза чизигидан ташқарига чиқиб кетса, чизикнинг нариёғида ҳимояланаётган жамоа ўйинчиси биринчи бўлиб унга тегса, шу жамоа дарвоза чизигининг ўйинчи тўпга теккан жой рўпарасидаги нуқтасидан тўп тепиш ҳуқуқини олади: борди – ю ҳужум қиладиган жамоа ўйинчиси тўпга биринчи бўлиб текса, унда шу жамоа дарвоза чизигининг ўйинчиси тўпга теккан жой рўпарасидаги нуқтасидан 15 ярд (13,6 м) майдон ичкарасидаги нуқтадан эркин тўп тепиш ҳуқуқини олади. Эркин тўп тепиш пайтида ҳимоядаги жамоа тўп тепилгунга қадар дарвоза чизигидан ташқарида туради.

8. Агар ўйинчи бошқа ўйинчи зарбасидан учиб келаётган тўпни бевосита қўли билан илиб олса, шу ҳолат рўй берган жойни белгилаб олиб, ўша жойдан эркин тўп тепиши мумкин.

9. Ўйинчилар тўпни қўлларига олиб югура олмайдилар.

10. Ўйинчиларни чалиш ва уриш ман этилади, шунингдек, ўйинчини қўл билан ушлаб тўхтатиб қолиш ёки туртиш ман этилади.

11. Тўпни қўл билан узатиш ман этилади.

12. Майдон ичида тўпга қўл теккизиш ман этилади.

13. Темир ёки гуттаперчадан қилинган жойлари туртиб чиққан пойабзалда ўйнаш ман этилади.

Юқоридаги қоидалардан кўриниб турибдики, 1863 йилда нашр қилинган ўйин қоидалари ҳозирги қоидалардан анчагина фарқ қилади.

1866 йилда “ўйиндан чиққанлик” қоидаси енгиллаштирилиб, энди рақиблар сирт чизиги билан ўзи ўртасида қарши томон ўйинчиларидан уч киши бор бўлса, бу ўйинчи “ўйиндан чиққан” бўлмайди.

1866 йилда дарвоза устунлари горизонтал арқон тортиб бирлаштирилди ва унинг ердан баландлиги 5,5 м қилиб белгиланди.

1871 йилдагина голкипер (дарвозабон) га қўлда ўйнашга рухсат этилди.

1873 йилда тўп ҳимоядаги ўйинчига тегиб, сирт чизигидан майдон ташқарисига чиқиб кетганда бурчакдан тўп тепиш қоидасига амал қилина бошланди.

1875 йил дарвоза устунларини бирлаштириб турувчи арқон тўсинларга алмаштирилиб, у ердан 2,44 м баландликда қилиб белгиланди.

1875 йили дарвозаларга тўп “киритилган” дан сўнг дарвозаларни алмаштириш қоидаси бекор бўлди. Ўйинчилар танаффусдан сўнггина майдонларини алмаштирадиган бўлдилар.

1882 йили тўртта мустақил футбол иттифоқи – Англия, Шотландия, Уэльс ва Ирландия футбол иттифоқлари бирлашдилар. Улар ягона ўйин қоидаларини қабул қилдилар ва футбол ўйинининг қоидаларига янги ўзгартиришлар киритиш ҳуқуқига эга бўлган халқаро кенгаш тасдиқладилар.

1880 – 1881 йилларга келиб футбол майдонларида ҳакам иштирок этадиган бўлди. Унинг вазифаси қилиб, ўйинни қоида асосида ўтказиш, голларни ҳисоблаб бориш ва ҳоқозолар белгиланди.

1891 йилдан ҳакам майдонга иккита йрдамчиси билан чиқадиган бўлди.

1871 йил Англияда мамлакат кубоги учун ўйин таъсис этилди. Хозир ҳам инглиз футбол клублари ушбу кубок учун курашиб келмоқда.

1873 йили халқаро миқёсдаги дастлабки биринчи футбол ўйини Англия ва Шотландия футбол жамоалари ўртасида бўлиб ўтган. Бунда жамоалардаги ўйинчилар сони 11 кишидан ошмаган. Ўйинчилар майдонда нисбатан бошқачароқ жойлашганлар. Инглизлар етти ўйинчи ҳужумда, биттаси ярим ҳимояда мусобоқалашган, улардан ташқари яна иккита ҳимоячи ва битта дарвозабон майдонда ҳаракатланган. Шотландия жамоаси учрашувда олти ҳужумчи, икки ярим ҳимоячи, икки ҳимоячи ва бир дарвозабондан иборат бўлган таркиб билан ҳаракатланган. Кейинги йили инглиз футбол жамоаси ҳам ўз ўйинчиларини шотландчасига жойлаштирдилар. Бунга сабаб шотландлар таркибини жойлаштирилишини самарали эканлигида эди.

Футбол ўйин қоидаларига киритилган янги ўзгаришлар сўзсиз ўйин техникаси ва тактикасига ўз таъсирини кўрсатмай қолмади.

Футбол ўйини XIX асрнинг 80 – йилларига келиб континентал Европа қитъаси мамлакатларига ҳам тарқалди. 1875 йил Голландияда сал кейинроқ Данияда ўйнала бошланди. Дания кўп ўтмай қитъада футбол бўйича етакчи ўринга чиқиб, биринчи жаҳон уришига қадар мавқиени сақлаб келди. 1882 йил Швейцарияда, 1890 йилда Чехияда, 1894 йилда Австрияда футбол ўйини ўйнала бошланди.

1904 йилда халқаро футбол федерацияси (ФИФА) таркиб топди. Унинг таркибига бугунги кунда 160 га яқин мамлакат аъзо.

Футбол ўйини 1908 йилда энди расман олимпия ўйинлари дастурига киритилди.

Адабиётлар

1. Казаков П. Н. Футбол. – Тошкент: “Ўқитувчи”. 1981. -6 бет.
2. Ўзбекистон футболи. 2003 йил 14 – 20 январь.

РЕЗЮМЕ

Мақолада футбол ўйинининг келиб чиқиши тарихи ва ривожланиши ҳақида сўз юритилади.

РЕЗЮМЕ

В статье даются материалы об исследовании истории происхождения и развития футбола.

SUMMARY

This article deals with the origin and developing procedure of football.